

İQTİSADİYYAT

SAHİB ƏLİYEV
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
FAMİL ƏHMƏDOV
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Təsərrüfatının İqtisadiyyatı
Elmi Tədqiqat İnstitutu "Aqrar
Sahədə integrasiya və kooperasiyanın
inkışafı" şöbəsi
famil.axmedov.81@mail.ru

AQRAR SAHƏDƏ SƏMƏRƏLİ KOOPERASYANIN TƏŞKİLİ İMKANLARI

Acar sözlər: Kooperasiya, Kooperativ, İstehsal kooperativi, istehlak kooperativi. Pilot təsərrüfat.

Ключевые слова: кооперация, кооператив, производственные кооперативы, потребительские кооперативы, пилотные хозяйства

Key words: Cooperation, Cooperative, Production cooperative, Consumption cooperative, Pilote enterprise

Aqrar sahənin əsas vəzifəsi ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi kimi səciyyələndirilir. Qəbul olunmuş Dövlət Proqramlarında da bu ana xətti təşkil edir. İqtisadiyyatı inkışaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kənd təsərrüfatında istehsalın maksimum səmərəliliyinin əldə olunması üçün iri təsərrüfatların təşkili vacibdir. Torpaq islahatlarından sonra iri təsərrüfatların yerində kiçik həcmli pay torpaq sahibləri yarandı. Torpaq islahatından sonra yaranmış kiçik pay torpaq sahiblərinin bir hissəsi öz torpaq payını satmış, başqa bir hissəsi istehsalla məşğuldur. Pay torpağı almış elə bir qrup mövcuddur ki, onlar həmin torpaqla nə edəcəyini bilmir, ona son ümid yeri kimi baxır. Pay torpağını satmaq isəməyən və səmərəli istehsalı təşkil edə bilməyən bu qrup pay torpaq sahibləri kooperasiyanın təşkili üçün əsas maraqlı olan mülkiyyət sahibləridir. Eləcə də kiçik pay torpaqları sahiblərinin səmərəsiz istehsalı təmərgüzləşmənin zəruriyyətini bir daha ortaya qoyur. Təmərgüzləşmənin səmərəli təşkilat forması kimi kooperativlərin təşkilinin iqtisadi və təşkilatı mexanizminin təklif edilməsi qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Son illər

kooperasiyaya ayrılan diqqətin kompleks aparılması, istər bu sahədə Qanunun və dövlət Proqramının qəbul olunması, istərsə də verilən son fərman və sərəncamlar bu sahədə tədqiqatların aparılması zərurətini təsdiqləyir.

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsində” 2.3.-cü prioritet kimi “Kənd təsərrüfatında fermer tərəfdaşlığının formalaşdırılması və kooperasiyanın inkişafı” nəzərdə tutulur. Bu aqrar sahədə kooperasiyanın inkişaf etdirilməsinin zərurətinin və dövlətin bu sahədəki marağının ifadəsidir. Həmin proqramda 2017-2022-ci illərdə görülməsi nəzərdə tutulan tədbirlər nəticəsində bu sahənin dinamik inkişafına nail olmaq planlaşdırılır.

Respublikamızda hələ də əksəriyyət təşkil edən kiçik təsərrüfatların könüllülük prinsipi əsasında iri təsərrüfatlarda birləşməsi həmin təsərrüfat sahiblərinin gəlirlərinin daha da artmasına və eləcə də ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlı təminatına əsas verəcəkdir.

Keçən əsrin sonlarına doğru aparılan torpaq islahatı keçmiş idarəçilik sistemində iri təsərrüfatların parçalanmasına və 1208737 sayda kiçik təsərrüfatın yaranmasına səbəb oldu. İri həcmli istehsal subyektlərinin yerində kiçik təsərrüfatlar yaranması bir çox problemlərin də paralel olaraq yaranmasına gətirib çıxardı. Xaotik istehsal strukturunun formalaşması bir çox sahələrdə tənəzzülə səbəb oldu.

Lakin ərzaq istehsalının əsaslı şəkildə artırılması və ölkə əhalisinin zəruri ərzaq məhsulları ilə yetərli formada təmin olunması üçün bu aqrar sahədə müasir texnologiyaların tətbiqinə və buna dair daha geniş tədqiqat işlərinin aparılmasına ehtiyac yaranmışdır. Bu təsərrüfat formalarının birgə istehsal təşkil edərək kooperativlərdə birləşərək iri müəssisələr halında fəaliyyət göstərməsi qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. 2016-cı il 14 iyunda “**Kənd təsərrüfatı kooperasiyası**” haqqında Qanunun qəbul olunması bu sahəyə ayrılan diqqətin bariz nümunəsidir. Bu yaxınlarda Qanunun icrasını təmin etmək məqsədilə 14 iyul 2017-ci il 3099 nömrəli sərəncamla “**Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı**” qəbul edilmişdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə inkişafın daha yüksək səviyyəyə çatdırılması üçün kooperasiyanın bütün imkanları və üstünlüklərindən istifadə olunmalı və müvafiq olaraq, respublikamızda kooperativ münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə fundamental elmi tədqiqatların aparılması, kooperativlərə aid ideya və təşəbbüslərin, kooperativ təsərrüfatçılıq formalarının təbliği və populyarlaşdırılması və s. təmin olunmalıdır. Hesab edirik ki, kooperativ dəyərlər və prinsiplərin təbliğat mexanizmi məhz bu baxımdan qurulmalıdır.

Beynəlxalq təcrübədə kooperativlərin müsbət cəhətlərindən biri də bu təşkilatlarda öz kooperatorları və onların ailə üzvlərinə yeni biliklər əldə

etmələri üçün də xüsusi şərait yaradılması sayılır. Adətən kooperativ üzvləri ümumi vəsaitlərdən istifadə edərək istehsal həcmi genişləndirməklə yanaşı bilik və bacarıqlarının artırılmasına nail olurlar. Bu proses xüsusən kənd yerlərində öz müsbət təsirini göstərə bilər, çünki yeni elmi və texnoloji məlumatlar Azərbaycan şəraitində aqrar məntəqələrə məhz şəhərlər, xüsusən də paytaxt vasitəsilə çatdırılır və beləliklə, kənd və şəhər arasında sosial inkişaf, insan inkişafı potensialı tədricən yaxınlaşmağa və bərabərləşməyə doğru meyil edir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələri ilə yanaşı kooperativ sektorun inkişafına da xüsusi önəm vermiş və bu sahənin ən vacib qurumlardan biri olduğunu xüsusi vurğulamışdır. Torpaq islahatından sonra bu sahədə qanunvericilik bazasının yaradılmasına təşəbbüs göstərmiş və buna nail olmuşdur.

Kooperasiya haqqında Qanunun və Dövlət Proqramının qəbulundan sonra əməli işlərə start verilmişdir. Nəzərdə tutulan tədbirlər aqrar sahədə kooperasiyanın inkişafına və bunula da bütövlükdə kənd təsərrüfatının inkişafına hesablanmışdır. Kiçik təsərrüfatların təravləndirilməsi hesabına istehsal həcmi genişləndirilməsi və buna müvafiq olaraq məhsuldarlığın artırılması qarşıya əsas hədəf kimi qoyulmuşdur. Yerlərdə kiçik həcmli təsərrüfatlar arasında kooperasiyanın təbliği nəzərdə tutulan tədbirlər sırasındadır. Nəzərə alsaq ki, əhali arasında kooperasiyaya dair bilgilər kifayət qədər deyildir, bu işin elə də asan başa gələcəyi mümkün görünmür. Heç də ürəkaçan olmayan kooperasiyalaşma tarixi bunu biraz da çətinləşdirir. Kiçik təsərrüfatlarda səmərəsiz istehsal mexanizmlərini diqqətlə təhlil etdikdə bunun səbəbinin bütün aqrotexniki tədbirlərin düzgün və vaxtında həyata keçirilməməsini əsas səbəb kimi görmək mümkündür. Əslində kiçik təsərrüfat sahibinin bu tədbirləri həyata keçirmək imkanları da məhduddur.

Xüsusən ağır vəsait qoyuluşu tələb edən torpaq işləmələri və infrastruktur xərcləri onların imkanları xaricindədir. Bu imkanların bir hissəsinin dövlət tərəfindən aparılması onların potensial kooperatorlara çevirə bilər. Kiçik istehsalçı əmin olsa ki, birgə istehsal zamanı daha artıq məhsul istehsalına və beləliklə də daha artıq gəlirə sahib olacaqdır, onda kooperativlərdə birləşərək birgə istehsalla məşğul ola bilər. Bu zaman daha böyük maliyyə imkanlarına malik olmaqla yanaşı həm də marketinq məsələlərinin həllinə daha asan nail olacaqdır. Əsas və dövrüyyə fondlarının yetərsizliyi də aradan qalxmış olacaqdır.

Kooperasiyanın bu üstünlüklərini yerlərdə kiçik təsərrüfat sahiblərinə çatdırılması Proqramda bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə respublikamızda həyata keçirilən aqrar siyasətin əsasında əhalinin kənd təsərrüfatı məhsul-

larına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi, ixrac potensialının artırılması, aqrar sahənin inkişafı ilə yerlərdə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi dayanır. Bu məqsədlə yerlərdə müasir aqroparkların, iri fermer təsərrüfatlarının, xüsusilə kooperativlərin yaradılması mühüm önəm daşıyır. Füzuli rayonunun işğaldan azad olunmuş hissəsində ölkə başçısının tapşırığı və tövsiyyələrinə uyğun olaraq torpaqlardan daha da səmərəli və məqsədyönlü istifadə olunması istiqamətində ciddi addımlar atılır. Belə ki, rayon ərazisində əvvəllər parakəndə və kortəbii şəkildə istifadə olunan ərazidə ötən il hər biri 1000 ha olmaqla 4 böyük taxılçılıq təsərrüfatı yaradılmış, 2700 ha ərazi isə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təyinatı dəyişdirilərək müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və ətlik və südlük istiqamətli heyvandarlıq kompleksi yaradılması üçün Aqroparkın istifadəsinə verilmişdir. Hal-hazırda rayonda kənd təsərrüfatı kooperasiyalarının yaradılması istiqamətində işlərə başlanılmışdır.

Aqrar sahədə kooperasiyanın kiçik təsərrüfatlara nisbətən daha uğurlu bir seçim olduğunu əyani şəkildə göstərmək üçün bir neçə **pilot kooperativin** təşkil edilməsi məqsəduyğundur. Bu məqsədlə respublika üzrə ən az 3 pilot kooperativ yaradıla bilər. Kooperasiya sahəsində aparılan tədqiqatlar zamanı yaradılacaq pilot kooperativlər üçün bir neçə münasib ərazi müşahidə etdik. Bu ərazilər Kurdəmir, Ucar və Şəki rayonlarında yerləşir. Ərazinin kooperativə münasib olması onunla səciyyəli ki, bir yerdə 300-500 ha ərazilərdir və müxtəlif pay torpaq sahiblərinə məxsusdur. Hər üç ərazi hal hazırda əkilir və müxtəlif səbəblərdən əkin dövriyyəsiindən çıxmışdır. Əgər həmin ərazilərin əkin dövriyyəsinə qaytarılması dövlət tərəfindən həyata keçirilərsə o torpaq sahibləri həmin ərazidə kooperativin yaradılmasına razılıq verərlər. Çünki, həmin sahələr hal-hazırda əkinə yararlı deyil və onların sahiblərinin onu əkin dövriyyəsinə qaytarmağa vəsaiti və marağı yoxdur.

Pilot kooperativlərin təşkili və idarəetməsinə nəzarət ilkin olaraq Kənd Təsərrüfatında Kooperasiya Agentliyinə verilməlidir. Ən azı 3 ildən sonra kooperativ müstəqil fəaliyyət göstərə bilər. Bu kooperativlərin təşkili üçün işçi qrup təşkil edilməlidir. İşçi qrupda aqrar sahənin mütəxəssislərindən (aqranom, iqtisadçı, və s.) başqa meliorasiya, eroziya və tikinti mütəxəssisləri təmsil olunmalıdırlar. İşçi qrupa təşkil ediləcək kooperativin yerləşdiyi ərazinin yerli özünü idarəetmə orqanlarının işçilərindən də cəlb etmək lazımdır.

İşçi qrup pilot kooperativin yaradılması üçün müşahidə edilən torpaq sahəsini müəyyənləşdirir. Həmin sahə 300 hektardan az olmamaqla əsasən əkin dövriyyəsiindən çıxmış torpaqlar olmalıdır. Əks halda torpaq sahibləri kooperativin yaradılmasına mane ola bilərlər. Ərazi müəyyənləşdikdən sonra yerli özünü idarəetmə orqanları vasitəsilə həmin ərazidə yerləşən payçılara maarifləndirmə işi aparılmaqla kooperativin yaradılması niyyəti haqqında

bilgi verilməlidir. Dövlətin bu işdə maraqları haqqında məlumat verməklə hal-hazırda istifadə olunmayan əkinə yararsız torpaqların kooperativin yaranmasına ümumi niyyətin olduğu halda dövlət vəsaiti hesabına əkin dövrüyyəsinə qaytarılacağı müzakirə olunmalıdır. Həmin ərazidəki pay torpaqları sahibləri hal-hazırda heç bir gəlir götürmədiyi ərazisini ən azından dövlət vəsaiti hesabına əkin dövrüyyəsinə qaytarılmasına razılıq verəcəkdir. Şifahi razılıq əldə olunduqdan sonra notarial niyyət protokolları imzalanmalı və yalnız bütün payçıların razılığı alındıqdan sonra ərazinin əkin sahəsinə çevrilməsinin smetası hazırlanmalıdır.

Pilot təsərrüfatlara innovativ aqrotexnikaların təşkili yüksək güzəştlərlə, müasir suvarma sistemləri isə dəyəri dövlət tərəfindən ödənməklə təmin edilməlidir. Bundan başqa aqrar sahədə sığortanın maksimum risklər üzrə sığorta ödəmələri sınaq dövrü üçün dövlət tərəfindən əvəzsiz olaraq ödənilməlidir. Bitkiçilik sahəsində əldə edilən uğur heyvandarlıqda da pilot kooperativlərin yaradılması üçün bazis ola bilər.

İstehsalata elmi yanaşma və müasir kənd təsərrüfatı texnikaları ilə bütün aqrotexniki tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində kooperativlərdə yüksək məhsuldarlıq və buna uyğun olaraq yaxşı gəlir əldə ediləcəkdir ki, bu da həmin bölgədə digər iri kooperativlərin yaradılmasına stimül olacaqdır. Pilot kooperativlərdə iki uğurlu kənd təsərrüfatı ilinin başa çatdırılması kooperasiya haqqında əsil həqiqətlərin potensial kooperativ üzvünə çatdırılmasına əyani isbatı olacaqdır.

“Pilot kooperativ” layihəsi bu sahədə uğurun başlanğıcı olacaqdır. Əhali arasında bu sahədə kifayət qədər məlumatın olmamasını nəzərə alsaq pilot təsərrüfatların təşkili həm də informasiya təbliğat məsələləri üçün əyani vəsait olacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Kənd təsərrüfatı kooperasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 18 iyul 2016-cı il.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”
3. Bəyalı Ataşov. “Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri” (nəzəriyyə və praktika). “Kooperasiya” nəşriyyatı, Bakı-2017. səh 536.
4. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. “2015-ci il kənd təsərrüfatı siyahıyaalınması” (məcmu məlumatlar) Bakı-2016.

**S.Aliyev,
F.Ahmadov**

**The prospects of arrangements of effective
cooperation in agrarian sector
Summary**

The current state of cooperation in agrarian sector is investigated and development perspectives is given. Mechanisms have been provided for effective co-operative and agricultural co-operative arrangements for the efficient organization of the production.

Based on the research in this area the advantages of cooperatives have been reflected.

**С.Алиев,
Ф.Ахмедов**

**Возможности организации рациональной кооперации
в аграрном секторе
Резюме**

В Республике, исследуя существующее положение кооперации в аграрном секторе, были показаны перспективы их развития.

Для еще более рациональной организации производства, были даны механизмы организации кооперации и организации сельскохозяйственных кооперативов. Основываясь на исследования в этой отрасли, нашли свое отражение высшие стороны кооперативов.

**Rəyçi: Namik Şalbuzov
                         iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru**